

Oláh Sándor

Változatok rituális térteremtésre

1989 után a romániai magyarság körében az etnicitás szimbolikus megjelenítésének lázas munkája folyik. Szobor- és emlékműavatások, kopjafaállítások, zarándokutak, megemlékező menetek, emléktábla- és plaketteleplezések, koszorúzások, nemzeti hősök, neves történelmi, kultúrtörténeti személyiségek emlékszobáinak létrehozása, oktatási intézmények, közművelődési egyesületek névadó ünnepei, zászlóavatások zajlanak. Ezek a társadalmi események szertartásokat, felvonulásokat, tömeggyűléseket, egyszóval rituális cselekvéseket és nem utolsó sorban rituális terek képzését is jelentik. Mindezek az aktusok egy komplex rituális közlési rendszer részei. Céljuk a közös nemzeti identitáskategóriák beépítése a társadalmi tudatba, kollektív identitások kidolgozása, a nemzeti értékekkel való azonosulás fókuszainak megteremtése. Az identitás tartalmát a mindenkori társadalmi meghatározottságokból meríti. A közös jelentésű szimbólumok kidolgozásának egyik eljárása a múlttal való folytonosság felmutatása, a társadalmi-történeti emlékezet megteremtése, felidézése és továbbadása.

Az etnikum szimbolikus megjelenítésének munkáját az értelmiségi tervezi és vezényli, jelentéseket kódolva, jelentéssel ellátva eseményeket, tárgyakat, személyiségek emlékét, fizikai helyeket. A szélesebb társadalom fogadókészségét, az érintett résztvevők körét, az „áldozatkészség mozgósítását” a szimbólumok jelentései befolyásolják, a tapasztalatban több, a társadalmi státustól, tudástól, személyes érdekeltségektől függő jelentésszint különíthető el (Firth 1983:194).

Ezek az események a résztvevők köre etnikai hovatartozásuk szerint alakul. Az etnicitás mint össztársadalmi identitásforma jelenik meg. Az etnikai határok mentén szerveződő közös viselkedés-, viszonyulás- és cselekvésformákról van szó. Az etnicitás integrációs szerkezetként működik.

Az események, szertartások rendszerint vizuális (címer, zászló, virág) és auditív (dal, zene) komponensek és rituálisan előírt viselkedéselemek (ünnepi beszédek, közös éneklés, nemzeti viselet) szerveződéséből épülnek fel. Ezek az elemek a szükséges

---

* Megjelent: Bodó J.(szerk.) Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban. Pro-Print, Csíkszereda, 2000.106–122.

érzelmi élmény előhívásának, az érzéskeltésnek az eszközei, ugyanakkor önreprezentációs, identifikációs formák is.

Ebben az írásban arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen feltételeknek kell teljesülniük ahhoz, hogy egy fizikai hely, a földrajzi térnek egy jól körülhatárolható szegmentuma szimbolikus – önmagán túlmutató, „ki nem mondott” – jelentésre tegyen szert egy közösség életében. Három konkrét szimbolikus térteremtési gyakorlat bemutatása után néhány megállapítást teszünk arra vonatkozóan, hogy milyen feltételeknek kell teljesülniük a fizikai helyek jelentéstöltetének, szimbolikus üzenetének biztosítására. Kiemeljük a három rituális térteremtési igyekezet esetében megfigyelhető térszervező komponenseket, majd következtetéseinket fogalmazzuk meg a fennebb felvetett kérdésben.

1. Egy falusi ünnephely rövid története

Az a fizikai tér, amelynek félévszázados történetéről beszélünk, egy közepes nagyságú székely falu központjában található, a templom, a polgármesteri hivatal és két, a falu főutcájába torkolló mellékutca közrefogta néhány tíz négyzetméteres területen. A különböző történeti korszakokban a helyi életbe beavatkozó hatalmaknak fontos volt, hogy e helyen bizonyos cselekvések történjenek: kis építmények emelkedtek, történetek bontások, átalakítások, volt idő, amikor a falu itt ünnepelt, majd erre következtek olyan időszakok, amikor hatalmi törekvések ellenére lefokozódott a hely jelentősége, majd ismét fontos lett. A szóban forgó történetnek nincs semmi különlegessége, kiemelkedő specifikuma: ilyen történeteket bármelyik székely faluban találhat az érdeklődő. Arra azonban szerény adalék lehet az alábbi leírás, hogy a hatalom a különböző történeti korokban hogyan próbált a centrumtól oly távoli helyeken, mint a székelyföldi falusi vidék, ideológiáhozhozó helyeket, szimbolikus tereket teremteni.

A negyvenes évekig a szóban forgó fizikai tér üres volt: nem volt itt semmiféle tereptárgy, ami arra utalt volna, hogy a helynek időnként fontos társadalmi szerepe van. A falu írásbeliségében fennmaradt néhány feljegyzés azonban arról tudósít, hogy itt periodikusan fontos események zajlottak: vasárnaponként a templomi szertartás után fontos kommunikációs hely volt, a „templom előtti” tér, itt tárgyalták a közügyeket, hirdették ki a közérdekű tudnivalókat. Rendkívüli időkben is itt gyűlt össze a falu népe (legalábbis tekintélyes része). Így történt 1762 augusztusában is, amikor a határőrszervezésnek ellenálló szomszédfalusiakkal együtt itt gyülekeztek a katonaköteles férfiak, innen búcsúztatta a falu papja 1914. augusztus elsején a hadba vonulókat.

A kis téren az első szakrális építmény a negyvenes években készült: egy kb. 5x5 m alapterületű, 3,5 – 4 m magas gúla alakú, fāragott szūrke andezitbōl épített masszív építmény, amelynek kōzepébe erōsített, 15–18 mēter magas piros-fehēr-zōld szīnūre festett zászlórūd tōrt az ég felé. A modell kétségtelenūl a Budapesten 1928-ban felavatott Ereklēs Orszāgzászlō volt. Ma mār homályba vesz, hogy helyben kik indítványozták felépítését, tény, hogy az építmény nem volt pēlda nélkūli ezen a vidéken: „akkor általāba' egy ilyen rendelkezés volt, vagy egy ilyen rendelkezés nélkūli hazaszeretetbōl, ilyen magas fenyōrudak voltak hāromszīnūre festve, csavaroson, mint ezek a csaváros cukorkák... Minden kōzségnek orszāgzászlōja volt... A magyar űdōbe. Akkor a leventék mindig oda sorakoztak fel, amikor ilyen zászlōfelvonás volt, nemzeti űnnepeken. Mārcius 15-én, augusztus 20-án, oktōber 6-án, ezeken a napokon ott mindig űnneplés volt...” (71 éves fērfi).

Az orszāgzászlō kōrūli eseményekre egy szemtanū így emlékezik: „A sok nép űssze volt gyūlve, nagy űnnepség volt, ugye a román vilāgba azelōtt ilyensmirōl szō sem lehetett. A kōzségháza ablakāba kitették a rādiót, s amikor az orszāgos leventeparancsnok tisztelgésre vezényelt Budapesten, akkor itt az Orszāgzászlōnál arra a vezényszōra tisztelgtek a leventék” (73 éves fērfi).

Az űnneplés kōzōs idōpontja, a hasonlō helyszīn, a helyi eseményt a nemzeti űnneppel űsszekepcsolō rādiō a nemzeti érzés felkeltésének, a nemzeti kōzsség átélésének, űjraatermelésének feltételeit jelentette.

A nēhány évig mūködō szakrális hely profanizālása első alkalommal 1944 űszén tōrtént meg. A visszavonulō front nyomāban a faluba román katonāk érkeztek, a zászlōrudat kitōrték, a talapzat azonban sērtetlenūl fennmaradt a hatvanas évek elejéig. A hely elveszítette korābbi szimbolikus funkciōit, az űj politikai-hatalmi viszonyok kōzött mār nem lehetett etnikai identitāselemeket hordozō, kitüntetett űnnepi tēr.

A faluban az etnikai-érzelmi tartalmakkal feltöltött interpretāciōk forgalmazásának rejtett tere a templom, nemzeti űnnepeken a prēdikāciōk burkolt, utalásos űzeneteinek formāja volt. A hely azonban fizikailag a falu szimbolikus kōzpontjāban volt, ennēlfogva a hatalom eszkōztārāban alkalmas maradt űjabb funkciōk betöltésére. Ismeretes, hogy minden űj hatalmi gyakorlatban kitüntetett figyelmet fordítanak a korābbi hatalmi szimbolumok megsemmisítésére, kisajātítására. Az űj hatalmi viszonyokat, az ideolōgia hirdette valōsāgot meg kellett jeleníteni a helyi fizikai kōrnyezetben is.

Ma mār kideríthetetlen, hogy a helyi vagy fōlöttes adminisztratív hatalmak választották-e meg oly módon a szakrális építmény fizikai szētrombolásának idōpontját, hogy az a szakrális idō profanizālásának alkalma is volt. A hatvanas évek elején egy hūsvét vasárnap délelōttjére a néptanács kiparancsolt nēhány kōmūvest az orszāg-

zászló talapzatának lebontására. Kétségtelen, hogy ezzel az időpontválasztással a helyi nyilvánosságban, a templomba gyülekező falusiak előtt nyomatékositani lehetett a fennálló hatalmi, uralmi viszonyokat. A kötelező vasárnapi közmunka a szakrális idő profanizálásának szokásos gyakorlata volt a kommunista hatalomátvétel után.

A kőalkotmányt azonban nem bontatták le egészében: meghagyták az alapzatot, a kis oszlopokat, a bontott anyagból pedig az alapzat nyugati oldalára, háttal a templomnak, nyújtott félkörívben az alapzat szélességében egy három szakaszra tagolt, kb. 2,5 m magas falat építettek. Minden szakaszban a falba mélyített ablakokat képeztek ki egyenként kb. 40x50 cm felületen, ahol nyitható üvegablakok alatt – kék keretben piros alapú – hirdetőtáblákat készítettek. Az elkövetkező években ide függesztették ki az időszakonként frissített propagandaanyagot, termelési terveket és eredményeket, az élenjáró kollektivistákról fényképeket, a gazdasági tevékenységeket befolyásolni hivatott szabályozásokat, terveket. Az alapzat üresen maradt részén két padot helyeztek el, a kőoszlopocskák közé léckerítést illesztettek. Az újonnan kiképzett térnek nem volt „élete”, nem voltak olyan kiemelt időpontok, ünnepek, amikor közfigyelem övezte, vagy valamilyen esemény során középpontba került volna, fontos történések színhelye lett volna. A néptanács propagandatitkára vagy a gazdasági referens a hivatalos szabályozások szerint időnként cserélte, frissítette a hirdetőtáblák írott anyagait.

Ebben a korszakban – a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években – nem vált szokássá a falusiak körében a faliújság olvasása. Akik éppen a közeli buszmegállóban várakoztak, elsétáltak ideig, letelepedtek a padokra, de csekély érdeklődést tanúsítottak a faliújságcikkek tartalma iránt.

1989 májusától az ismert romániai faluösszevonási terv helyi következményeként felszámolták a néptanácsot, a falut a szomszéd nagyközséghez csatolták, a hirdetőtáblák gazdátlanul maradtak. 1990 elejétől visszaköltözött ugyan a tanács, de ekkor senkinek nem volt fontos a hirdetőtáblákat bármire is használni.

1992-től került a hely újra a falu figyelmének középpontjába. A helyhatósági választások után pozícióba került új polgármester lebontatta a nyújtott félkörívben épített falat, helyébe egy körülbelül 2x2 méter alapterületű emelvényt képeztetett ki, erre több mázsás durva, kúp alakú, piszkosfehér, helyenként vöröses árnyalatú mészkő-konglomerátum-tömböt helyeztetett el. Erre az 1848-49-es szabadságharc egyetlen helyi áldozatának nevét, születési és halálozási évszámát és Pro Patria feliratú tölgyfából faragott táblát rögzítették. A helyi köztudatban – néhány értelmiségi kivételével – az áldozat neve, sorsa ismeretlen volt. A feliratos táblát éjszaka ismeretlen tettesek lefeszítették a sziklatömbről. Mivel a falu lakossága teljesen magyar ajkú, senki nem gondolt etnikai indítékú cselekedetre. E gesztus üzenete nagy valószínűséggel nem az

ismeretlen negyvennyolcas áldozat emlékének meggyalázása volt. Feltehetően az emlékhely-teremtő polgármester politikai ellenfelei követték el a rombolást.

A polgármester szerint az emlékhely létrehozásának célja az volt, hogy „legalább legyen ahová egy koszorút elhelyezni, legyen ahol ünnepelni”. A sziklatömbbe fúrt lyukakba minden Március tizenötödikén egy román és egy magyar zászlót illesztettek.

A sziklatömb elhelyezésétől azonban még négy évnek kellett eltelnie, amíg 1998. Március tizenötödikén a szóban forgó fizikai tér az ünnepi esemény egyik központja, színhelye lett. A korábbi évek gyakorlata szerint az ünneplés templomi szertartással kezdődött, innen a résztvevők a művelődési otthonba vonultak zászlókkal és fúvószenekarral a menet élén, ahol az általános iskola tanulóinak ez alkalomra összeállított műsorával folytatódott az ünnepség. 1998. március tizenötödikén reggel a falu főutcáját végigjárta a Petőfi-dalokat, Gábor Áron rézágyúját és más indulókat játszó fúvószenekar, nyomukban székely ruhába öltözött lovas legényekkel. Ezután következett a templomi szertartás, majd az innen kitóduló tömeg körbeállta a felzászlózott kőtömböt. A polgármester és az alpolgármester koszorút helyezett el a negyvennyolcas áldozat emlékét megörökítő tábla alatt, az alpolgármester a szabadságért elesettek áldozatának hősiességére emlékezett, egy középiskolás Petőfi-verset szavalt, a fúvószenekar Kossuth-nótát játszott. Ezután az ünneplő tömeg rendezett sorokban (magyar és román zászlókkal, zenekarral) elindult a művelődési otthon felé, ahol a helyi általános iskola tanulóinak ünnepi műsora következett.

Természetesen kézenfekvő a kérdés: miért kellett több mint négy évnek eltelnie ahhoz, hogy a semleges fizikai tér újra emocionális töltetű, szimbolikus üzenetet közvetítő ünnepi térként, ünnepi helyszíneként működjön. A válasz az alábbi tényezőkben gyökerezik.

a. Az emlékhelyteremtés egyszemélyes akció volt. Ismeretlen volt az 1848-1849-es forradalom helyi áldozatának neve, sorsa. Ennek köztudatba vitelében jelentős epizód volt, hogy 1997. Március 15-én a helyi polgármesteri hivatal a falutól jó fél-száz kilométerre lévő emlékhelyen koszorúval tisztelgett, és ezt a Duna televízió hírműsorában ismertették. Ez egy tekintélyes „magyar” intézmény kívülről érkező, legitimáló gesztusa volt az addig egyszemélyes hagyományteremtő igyekezetnek.

b. A helyi lakosság jelentős része idegenkedett a nyers, megmunkálatlan sziklának a falu középpontjába helyezésétől. Ízlésüknek jobban megfelelt volna egy kimunkált, csiszolt kő.

c. A késelem legfőbb okai azonban a helyi társadalmi viszonyokban, csoportok közötti feszültségekben, érdekharcokban gyökereznek. Ezeknek a viszonyoknak részletezése nem lehet ennek az írásnak a tárgya, itt röviden csak annyit mondhatunk, hogy

csak 1998-ban alakult ki olyan helyi mikrotársadalmi légkör, amelyben az új emlékhely a létrehozó elképzelte funkció szerint elkezdhetett működni.

2. „Hármaskereszt a Hargitán”

1996. október 31-én csütörtökön a Csíkszeredát Székelyudvarhellyel összekötő műút hargitafürdői elágazásának közelében emlékműavatásra került sor. Az addig üres, azaz semmi nevezetes tereptárgyat nem birtokló legelőterületen három nagyobb méretű (egy 9 és két 7 méter magasságú) keresztet szenteltek fel néhány száz főnyi résztvevő jelenlétében. Politikusok és egyházi személyiségek ünnepi beszédei hangzottak el, jelen volt az írott és elektronikus sajtó. A keresztkompozíció a másnapi beszámolókból (de előfordulhat, hogy verbális szinten már korábban) a Hármaskereszt elnevezést kapta: ezt avatták és szentelték egyházi, közéleti méltóságok a renkívül szeles, hideg őszi napon.

A keresztállítás kigondolója a csíkszeredai római katolikus főesperes volt. Saját bevallása szerint ötlete itt átutaztában született, azokban a napokban, amikor a Verecke-szorosban a magyarok Kárpát-medencébe való bejövetelének ezerszáz éves évfordulójára tervezett emlékmű felállítását az ukrán hatóságok betiltották. Az eredeti ötlet – egy kereszt állítása – az erkölcsi és anyagi támogatók keresése közben a többszöri egyeztető átbeszélések alatt született, újabb ötletek nyomán három keresztből álló kompozícióra módosult.

Az emlékhely ötletének megszületésétől a kivitelezéséig eltelt néhány hónapban lázas szervezőmunka folyt. A lakott településektől távoli, pusztára anyagot, munkásokat szállítani, építkezni, csak jelentős anyagi támogatással lehetett, de ezenkívül tervezőmunkára, hivatalos engedélyeztetésekre is szükség volt. A gyakorlati szervezést, a kivitelezés irányítását egy a megyeszékhelyen széleskörű kapcsolati tőkével rendelkező, jelentős politikai-közéleti múltú személy vállalta.

Az avatás helyszíne a Csíki-medencét az udvarhelyi régióval összekötő hegyi átjáró, a Tolvajos hágó legmagasabb pontja, amely a legközelebbi lakott településtől (a néhány száz fős Hargitafürdőtől) 7, Csíkszeredától 15 km távolságra fekszik. Az ünnepélyes szentelésre megjelent többszáz résztvevő a közeli és távolabbi (csíkszeredai, kápolnásfalusi, csicsói, szentdomokosi, gyergyói) nagylétszámú katolikus egyházközségekből, szervezett keretek között autóbusszokkal érkezett a helyszínre. De a kedvezőtlen időjárás ellenére sokan érkeztek személygépkocsikkal, főleg Csíkszeredából hivatalosságok és más érdeklődők is, akik a megyei médiákból szereztek tudomást a készülő ünnepségről.

A meghívottak között külföldi, ekkor éppen a megyében tartózkodó vendégek is voltak, őket a már említett szervező hívta meg.

A műútról a felavatott emlékhely felé fehér kavicsal felszórt sétány vezet. Egy kb. 10 m² alapterületű faragott andezittal szegélyezett téglalap alakú felületen egy 70-80 cm magas talapzaton egymás közvetlen közelében áll a három, fizikai formájában hasonló, „vasszerkezetbe ágyazott cserefából” készült, méreteiben különböző kereszt.

A középen álló legmagasabb kereszt két, észak és dél irányba mutató karján a 896 és 996 évszámok olvashatók. A középméretű, országuóra néző, karjaival nyugat-kelet irányba mutató keresztben a Csíksomlyó felirat és az 1442-es évszám látható, a harmadik keresztben a Márton Áron katolikus püspök születésének éve (1896). A keresztben lévő feliratok és dátumok jelentésének szóbeli ismertetésére az avatóünnepségen elhangzott beszédekben került sor. Az emlékmű kigondolói szerint ezek a jelentések az alábbiak.

A nagy kereszt két karján látható történelmi dátumok (896; 996) a honfoglalásra és a magyar oktatás ezer éves múltjára emlékeztetnek. A kereszt törzsén az IN MEMORIAM felirat alatt 1989, alatta ANO DOMINI 1996: a politikai rendszerváltásra és az emlékhelyteremtés idejére utaló időpontok. Észrevehető, hogy a dátumok szemantikája meglehetősen komplex: nemzettörténeti, kultúrtörténeti, egyháztörténeti, politikai fordulópontokra emlékeztető üzeneteket közvetítenek.

A második keresztben a Csíksomlyó felirat a kegyhely földrajzi közelségét jelzi, az 1442 dátum azt, hogy IV. Jenő pápa ekkor engedélyezi írásban a somlyói búcsút az ide zarándoklók számára. Ezek a jelentéstulajdonítások a kigondolók értelmezéseit, üzenetközvetítő szándékait tükrözik.

A harmadik kereszt a Márton Áron centenáriumi emlékére készült, rajta a püspök neve és születési éve olvasható.

A két kisebb kereszt égtájak szerinti elhelyezése is üzenetet hordoz, a Csíksomlyó feliratún a kereszt karja a kegyhely irányába, a Márton Áron püspök emlékére állítottnak a karja a püspök szülőfalujának irányába mutat.

Ezek a jelentéstulajdonítások a kompozíció létrehozóinak értelmezései, fontos nemzettörténeti, vallástörténeti epizódokra emlékeztetnek. Ezekhez a jelentésekhez az ünnepi szónokok is hozzátették a maguk értelmezéseit. Később szót ejtünk egy spon-tán jelentésszintről is.

Az ünnepség

A kompozíció felavatásának időpontja nem esett egybe más ünnepi idővel, átlagos hétköznapi volt.

Az ünnepi beszédek az egyházi személyiségek, – nemcsak katolikus, hanem református és unitárius lelkészek –, politikai, közéleti méltóságok tartották. A beszédek a közös történelem megtartó, összetartó erejét, a hit és a közös anyanyelv szerepét

hangsúlyozták. A Hármaskeresztet az egyik beszélő azoknak a magyaroknak ajánlotta, akiknek nem lehet ilyen emlékműve, akik nem ünnepelhetnek szabadon. Mások a kompozíciót „gazdag üzenetű emlékhely”-ként üdvözlik, a „Hit – Szabadság – Tolerancia” „a keresztény helytállás”, a „közösségért vállalt szolgálat” jelképeként értelmezik. De nem hiányoztak az önreprezentációs mozzanatok sem: a székelységet az egyik szónok a „nyugati kereszténység legkeletibb bástyája”-ként azonosította. Egy fiatalember Illyés Gyula Árpád című versét szavalta el, vers és megzenésített költemény hangzott el Márton Áronról. Közéleti, politikai intézmények, iskolák képviselői koszorúkat helyeztek el a keresztek talapzatán.

A megnyitó után az egyházi és közéleti méltóságok, valamint a keresztkompozíció kivitelezésének főbb anyagi támogatói az emlékhely körül félkörívben a tizenegy évszázados magyar jelenlét történelmi idejének szimbolizálására 11 fenyőcsemetét ültettek el. Ez az epizód aktuális társadalmi viszonyokat is tükrözött. A szimbolikus gesztussorozatot a legmagasabb rangú egyházi méltóság nyitotta meg, majd közéleti személyiségek, támogatók következtek, végül a ferences atyák zárták a faültetést. (Ezek a facsemetek nem élték túl a puszta legelőrészen a zord időjárást.) A katolikus érsek megáldotta a kompozíciót.

Az emlékhely fizikai létrehozásában összesen tizenhat intézmény, vállalat vett részt. A kezdeményezők diskurzusában a segítők, támogatók, szponzorok „áldozatot” hoztak.

Az emlékmű felavatása óta eltelt időben a szóban forgó helyen nem történt ünnepi rendezvény vagy más, különleges szervezett esemény, ahol nagyobb létszámú ünneplő csoport összegyűlhetett volna. A vidéken idegen átutazók néha megállnak, kiszállnak a autókból, elnézegetik a keresztkompozíciót és a hegyvidéki tájat. A Hargita nyugati oldaláról pünkösdkor a csíksomlyói kegyhely felé gyalog igyekvő katolikus zarándokok, akárcsak távoli vidékekről gépjárművekkel érkező zarándokok, virágokat helyeznek el a keresztek talapzatánál; ezek spontán cselekedetek.

Összefoglalásként elmondható, hogy a létrehozott szimbolikus helynek nincs meghatározható, néhány alkalmi kiscsoportnál nagyobb közösséget megmozgató jelentése.

A fentiekből nyilvánvaló, hogy a létrehozói gazdag jelentéstartalommal igyekeztek felruházni, ellátni a keresztkompozíciót. Nemzeti- és egyháztörténeti, társadalomtörténeti- és kultúrtörténeti szimbólumok kerültek egymás mellé, mintegy kínálatot nyújtva az ezekkel a jelentéstartalmakkal azonosulni kívánóknak. Ezek a szándékolt jelentéstartalmak, a sűrített üzenetkódolás tisztán kifejezi azokat az értékeket amelyek a kigondolók érzelmileg és értelmileg fontosnak tekintenek. A lehető legtávo-

labbi történelmi múltba visszautaló időpontok jelzik a nagy nemzeti közösséghez tartozást és ennek ősiségét, folytonosságát e tájakon. „Egy csoport annál szilárdabban érzi magát beágyazva a világba, minél messzebbre vezetheti vissza keletkezését az időben, és minél ősbibb sorsmozzanatokot kódolhat jelképeibe” (Csepeli 1992:10).

A szándékolt jelentéseken kívül a kompozíciónak van egy másik, nem szándékolt – legalábbis verbálisan ki nem nyilatkoztatott – jelentése, ezt spontán szóbeli megnyilatkozások síkján többször is tapasztalhattuk. Ez a jelentés a vallási identitáshoz kapcsolódik. A megye nyugati, délnyugati tájain élő protestáns átutazóknak a kereszt-kompozíció a felekezeti határ erőteljes jelzése, a közelmúltig csaknem egészében katolikus vidék kezdetét jelzi. A keresztkompozíció ugyanazon földrajzi térben helyezkedik el, ahová a történelmi hagyomány az 1567-es feltételezett protestáns-katolikus összecsapás színhelyét helyezi. Természetesen nem a véleményünk szerint kideríthetetlen, valós vagy vélt (mindkét álláspontra van bőven tudományos és áltudományos bizonyíték, és ki-ki maga válogathat magának vélt igazakat és hamisakat) történelmi esemény érdekel bennünket, hanem az a tény, hogy ez így él vagy legalábbis így próbálják éltetni a mai köztudatban, mint egy olyan emlékezetes helyszínt, ahol a Gyergyói- és Csíki medence katolikus lakossága a XVI. században megállította a reformációt. A keresztkompozíció létrehozása ugyanazon helyen óhatatlanul asszociálja a hagyományt ismerő protestánsokban az új emlékmű felekezeti határ jelentését. Ez az asszociáció nem is alaptalan, ha a földrajzi egybeeséshez még hozzátesszük, hogy a keresztállításról közölt első sajtóhírben valóban a feltételezett ütközet időpontja, az 1567-es dátum szerepelt. Ezt később 1442-re módosították a szervezők, szempontunkból mellékes, hogy milyen megfontolásokból.

3. „Születik egy hagyomány...”

„1994. augusztus 26-án, ötven esztendővel azután, hogy a szovjet csapatok a második világháborúban elérték a Kárpátok vonalát, és a 2. Ukrán Front katonái iszonyú vérengzést vittek véghez az Úz völgyében, kopjafás, kőtömbös emlékművet állítottunk az Úz-völgyi harcok helyszínén. Az emlékműállítás a Volt Hadifoglyok Háromszéki Szövetsége kezdeményezte, ezt karolta fel a Háromszéki Mikes Kelemen Közművelődési Egyesület, és ehhez társult segítő szándékkal a csíkszentmártoni Polgármesteri Hivatal és az RMDSZ szervezet.” (Sylvester Lajos 1996:144)

Az emlékmű egy patakkőből épített talapzaton fekvő szikla „sebesült vagy halott katonát asszociál, egyszerre szarkofág és kőkoporsó... két oldala kissé felbillen az alapzatról, mintha fel akarna tápáskodni”. (A továbbiakban a forrásjelzet nélkül használt idézetek a Sylvester Lajossal készített interjúból származnak.) A kőtömbbe vésett

réztáblára kilencven, a harcokban elesett katona nevét vésték, az avatás után azonban az azonosított katonahalottak száma 126-ra emelkedett.

A kőtömbre támaszkodó márványtáblán a következő Kölcsény-idézet áll: „Négy szócskát véss jól kebeledbe, s hagyd örökül fiadnak, ha kihunysz: A haza mindenelőtt”.

A hely szimbolikus jelentése azonban nem az emlékmű létrehozásának, felavatásának időpontjától számítható. A környező földrajzi-fizikai tér a későbbi emlékmű-állítók többségének társadalmi használatában volt már a hetvenes évek eleje óta. A harminc évvel korábbi harcok háromszéki túlélői, az elesettek leszármazottainak, hozzátartozóinak népes csoportja 1974 óta minden év augusztusának első vasárnapján évfordulós kirándulást szervezett az Úz-völgyébe. Az indítékok mélyen személyesek: voltak, akik emlékezni jártak ide arra, ami a harcok idején velük történt, mások elesett vagy nyomtalanul eltűnt apák, nagyapák emlékét keresték a völgyben. Az évfordulós kirándulások a diktatúra éveiben nem voltak veszélytelen vállalkozások, felkeltették az állambiztonsági szervek figyelmét, a résztvevőket zaklatták, sőt néhányan fizikai agressziót is szenvedtek egy-egy kirándulás után. Ennek ellenére az évfordulós kirándulások sorozata közel két évtizeden keresztül folyamatos volt. Az évente általában két napos jelenlét alatt ritualizálódott cselekedetek is rögzültek. A résztvevők minden évben bejárták a hatalmas völgyben a harcok színhelyét (ezt az aktust a tér újbóli szimbolikus birtokbavételeként érthetjük), „újra élük és újraéltetik az unokákkal is” az egykori eseményeket. A veteránok minden évben a kövek, fák alatt elrejtenek egy üveg pálinkát a következő évre. (Ez a jelentéktelennek látszó gesztus a jelenlét folytonosságának szándékát jelzi.) A völgy kegyhelyet, egy „hatalmas temetőt” jelent az odalátogatóknak. Az emlékmű állításának első kigondolói is a háborús veteránok voltak. Már évekkal a tényleges megvalósulás előtt a harcokban elesett bajtársak jeltelen sírjainak méltó emlékhelyet terveztek. A majdani emlékmű térbeli helye tehát már mély érzelmi és kognitív tartalmakat hordozott az emlékhely felavatása előtt.

Az emlékmű végleges formáját a kivitelezést felkaroló közművelődési intézményeket vezető értelmiségiek és a kezdeményező veteránok együtt alakították, módosították. A végeredmény: „közösségi akarattól, a helyzetből, lehetőségekből, a lehetőségekbe az erőgépeket is beleértve, a helyben lévő anyagból összehordott valami”. A kivitelezésben a helyi adottságok, lehetőségek korlátain belül az olyan technikai megoldások keresése volt a fő szempont, amelyek biztosíthatják az emlékmű időtállóságát, fizikai ráhatásokkal szembeni ellenállását.

Egyik szervező értelmiségi alapélménye volt, hogy a különböző társadalmi helyzetű, különböző korú emberek között az anyaggyűjtés, építés során kialakult egy olyan

„kohéziós valami, összefogó megnevezhetetlen dolog, ami egy közösségnek az éltető eleme és a lelke”.

Az emlékmű fizikai megvalósításának terveivel párhuzamosan a szellemi szférában elindult az úzi történet társadalmi emlékezetének megalkotása. Riportsorozat indult a Kovászna megyei napilapban, levelekkel, naplókcal, fényképekkel, rajzokkal jelentkeztek a harcokat túlélők vagy az elesettek hozzátartozói. A feltárt anyagból anyaországi közlésre is került, ebből filmesek fedezték fel a témát, dokumentumfilmet forgattak a harcok helyszínéről, a környező tájról. Végül az emlékműavatás után könyv is született.

Az emlékmű avatásán több százan vettek részt Kovászna és Hargita megyéből: veteránok, ezek hozzátartozói, politikusok, egyházi emberek. Beszédekent mondtak egykori frontharcosok, politikusok, ökumenikus istentiszteletet celebráltak katolikus és református papok. Szavallatok, közös éneklés, fúvószenekari muzsika hangzott el.

Az emlékműállítás óta minden évben augusztus 26-án, a szovjet támadás első napjának évfordulóján megemlékező ünnepséget tartanak. „Minden év meghozza a maga újdonságát, ebben az évben kerek évforduló lesz, az ötvenötödik, nagy ünnepséggel készülünk. Egy monumentális székely kaput szeretnénk közös összefogással felállítani.”

Ezek az akciók erősítik a múlttal való folytonosságot és a határjellegent. Az évenként megismétlődő cselekvésfolyam alapja az érzelmi, kognitív mozzanatok ereje.

A hely „másik” szimbolikus jelentése az ide látogatók mélyen rögzült személyes érintettsége mellett politikatörténeti viszonyokban is gyökerezik. A tragédia színhelye éppen határon van: „a történelmi Magyarország és a bécsi döntés utáni román-magyar határszakaszon”. Egy jelképes történeti térben történt tehát az elesett katonákra emlékeztető kompozíció létrehozása. A véletlen egybeesés, az emlékhely épp határon léte olyan tényező, amely önmagában, az érintettek érzelmi kötődése nélkül is szimbolikus jelentést kölcsönöz az impozáns emlékműnek. A különleges térbeli helyzetből következő jelentéstartalmat – itt etnikai területek határa húzódik – villámgyorsan felismerték a határ túloldalán is, sőt csak ezt ismerték fel: az emlékműállításról hírt adó román nyelvű beszámolók az írott és az elektronikus sajtóban a történelmi Magyarország határainak a kijelöléséről, e határon belül a román etnikus szimbólumoknak a megsemmisítéséről szóltak (Sylvester 1996:156–157).

Az évfordulós ünnepeken különböző jelentésszintek fonódnak össze. A személyes érintettség mellett az etnikailag sajátjának érzett terület kijelölése, a kijelölt határ évenkénti megerősítése folyik. Ezt a jelentést erősítik a jövőbeni tervek is: a monumentálisra tervezett székely kapu, a környék erőforrásait (erdők hasznait) a „magyar” Hargita megye felé irányító szándék.

Az egykori magyar határon magyar katonák estek el, a Kölcsey-idézet egyértelműen a magyarsághoz tartozást hordozó szimbólum. Ezek a komponensek világosan utalnak a nemzet térbeli határának képzetére.

Összefoglalás

A három ünnepi térteremtési gyakorlat bemutatása után néhány megállapítás tehető e tevékenység sikerességét biztosító tényezőkről. A szimbolikus térteremtés sikerességét véleményünk szerint a létrehozott emlékhelyek **társadalmi használatának** mértéke jelenti. E szempont alapján néhány megállapítást tehetünk a szóban forgó szimbolikus tevékenységek sikerességének feltételeiről.

1. Az úz-völgyi emlékhely jelentéstartalmában a nemzeti jelképek üzenete és a személyes érintettség összefonódik, egymást erősíti. Az emlékhely létrehozásának ötlete, tervezése, a kivitelezés módja a résztvevők számára közös élményösszefüggéseket, érzelmi érintettséget jelent.

Ezek a tényezők biztosítják az emlékhely rendszeres társadalmi használatát.

2. Szimbolikus jelentésű hely lehet egy olyan társadalmi konszenszus nélkül létrehozott emlékhely is, amelynek a létrehozása idején a környező mikrotársadalmi praxisban nincsenek meg a létrehozók szándékolta jelentéstartalmai, nincs az emlékhelyhez kapcsolódó személyes érintettség. E tényezők hiányában – az elit érdekeiből – született emlékhelyek egy társadalmi tanulási időszak eltelte után jelentéssel telítődhetnek: a nemzeti identitás kifejezésének eszközei, speciális helyei lehetnek. Erre példa a fennebb leírt falusi emlékhelyteremtés, ahol az egyszemélyes kezdeményezés, az egyszemélyes jelentéstulajdonítás néhány év alatt mikrotársadalmi érvényességű jelentésre tett szert. Ehhez szükséges volt, hogy feltalálható legyen a helyi történeti múltban egy apropóként használható hagyományelem, hogy az új emlékhely egy identitáskereső társadalmi kontextusba ágyazódjék, és hogy a szimbolikus kezdeményezést kívülről megerősítő, legitimáló gesztusok érkezzenek a helyi társadalomba.

3. A szimbolikus térteremtési igyekezet sikertelen, ha a létrehozott emlékhelynek nincs társadalmi környezete. Nincs olyan társadalmi kontextus, amelyben a létrehozók szándékolt jelentései visszhangra találnának, spontán résztvevők speciális időben szimbolikus cselekedetek részesei lehetnének. Lehet szó bármilyen gazdag, szándékolt jelentéstartalommal felruházott fizikai térről és tárgyegyüttesről; ha hiányoznak a jelentésátadás fenti feltételei, ha nincs esély a társadalmi tanulásra, akkor elmarad a társadalmi használat, és a szimbolikus akció sikertelen vállalkozásként értelmezhető. Ez nem azt jelenti, hogy jelentős anyagi ráfordítással ne lehetne ünnepet szervezni a

létrehozott emlékhely köré. De nem valószínű, hogy ennek alkalmi résztvevői előzetes szervezés (pl. utaztatás) nélkül is az ünnep részesei lettek volna.

Szakirodalom

Csepeli György 1992

Szimbólumok a nemzeti ideológia tudáskészletében. In: REGIO. Kisebbségi Szemle. 2.

Firth, Raymond 1983

A „szimbólum” jelentése. In: Jelképek – Kommunikáció – Társadalmi gyakorlat. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből. Szerkesztette Hoppál Mihály és Niedermüller Péter. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Budapest.

Sylvester Lajos 1996

Úz-völgyi hegyomlás. Kaláka könyvek. Sepsiszentgyörgy.